

YETKİN DÜŞÜNCE

Hakikatin kaynağına yolculuk

Sayı: 2 Yıl: 1 Nisan-Mayıs-Haziran 2018

İmtiyaz Sahibi

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti. adına
Latif Kınataş

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Tekin

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muhammet Çelik

Kurumsal İletişim

Yasin Demir
yasin@yetkindusunce.com

Kapak Tasarım

Ömer Faruk Yıldız

Mizanpaj

İsmail Kaleci

Yönetim Yeri Adresi:

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti.
Molla Gürani Mah.
Akkoyunlu Sk. No: 36
Fındıkzade, Fatih / İstanbul
Tel: +90 212 533 05 35
Faks: +90 212 631 53 69
Email: info@yetkindusunce.com
Web: www.yetkindusunce.com

Basım Yeri:

Enes Basın Yayın ve
Matbaacılık Ltd.Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi
No: 12/210 Topkapı / İstanbul
Tel: +90 212 501 47 63

Abonelik (Yıllık 4 Sayı)

Bireysel: 100 TL
Kurumsal: 150 TL
Fiyatı: 18 TL

ISSN: 2602-4365

Yayın Türü: Yerel Süreli - (3Aylık)

Yayın Kurulu

Adnan Demircan
Fatih Yaman
Kadir Canatan
Latif Kınataş
Muhammet Çelik
Mustafa Tekin
Nuri Yılmaz

Danışma Kurulu

Ahmet el-Katip
Ali Köse
Ayşe Yaşar Ümütlü
B. Ali Çetinkaya
Celal Türer
Celaledin Çelik
Davut Dursun
Dursun Çiçek
Hasan Onat
Hüseyin Karaman
İhsan Tokar
İlhami Güler
İsmail Taş
Mahfuz Söylemez
M. Ali Büyükkara
M. Muhtar Şankiti
Mehmet Azimli
Mustafa Çevik
Mustafa Öztürk
Osman Güman
Ö. Mahir Alper
Sönmez Kutlu
Şaban Ali Düzgün
Şinasi Gündüz
Ümit Aktaş
Vejdi Bilgin
Yıldız Ramazanoğlu

Her hakkı mahfuzdur. YETKİN DÜŞÜNCE'deki yazıların izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazılardan, yazarlar sorumludur.

Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?

Şaban Ali Düzgün

Prof. Dr./Ankara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Bu özgürleştirici gücün, tarihsel koşullara uyum göstermek suretiyle, köleleştirici güç olarak iş görmesi mümkün müdür? Ne yazık ki mümkündür, zira din hakimiyet kurma aracına yani hegemonik güce dönüştürüldüğünde bu sonuç kaçınılmazdır.

Adalet, olgular alanını; merhamet ise değerler alanını tanımlayan iki kavram. Merhamet, adaletin nihayetinde tekâmül edip varacağı, hatta içinde çözülüp kendi özünü kaybedeceği bir yaşam ilkesidir. Burada şu soruları sormakta yarar var: Hikmeti gereği insan hayatını daha iyiye gidecek şekilde kodlayan/tekâmülü varlığın yapısına yerleştiren Allah'ın yaratma planında adalet ve merhamet arasındaki ilişki nasıl kurulmaktadır? Kur'an'ın en sonunda toplumsal yaşamın bütünüyle merhamet üzerinden kurgulandığı, hiç kimsenin adalet dilenmediği bir ütopyik yaşam önerdiği söylenebilir mi? Eğer böyleyse Kur'an'ın bu ütopya gibi

gelen önerisi, insan gerçekliğiyle ne kadar örtüşmektedir?

Adalet ve merhamet terimlerini biraz daha yakından analiz ederek karşılaştırmakta yarar var. Adalet, herkese hak ettiğini vermeyi gerektiren ve ortak oyunun hâkim olmasına vesile olan en büyük erdem olarak görülmüştür. Toplum, bireyden alacaklı olduğu zaman ayrı bir adaletten (*justitialegalis*); birey, toplumdaki alacaklı duruma gelirse ayrı bir adaletten (*justitiadistributiva*) ve birey, bireyden alacaklı ise ayrı bir adalet türünden bahsedilmektedir (*justitiacommutativa*).

Adalet; 'borç', 'karşılık' ve 'ödeme' fikrine dayanmaktadır ve mağduriyet yaratan veya yarattığı düşünülen bir eylemin sahibine ödetilen bedeldir.

Merhamet ise bir duygu olarak başkasının trajedisine yahut başkasının eksikliğini duyumsadığı şeye kalbî bir duyguyla ortak olmak ve güçlü bir empati kurmaktır. Bir değer olarak merhamet ise, bir trajediyi veya eksikliğini duyulan şeyi ortadan kaldıracak bir eyleme yönelmektir. Dolayısıyla merhamet kalpte hissedilen acıma duygusu değil, doğruluğu zihinde kesinleştikten sonra mutlaka yapılması gereken bir fiil olarak kaynağını kalpte bulan bir değerdir: zihnin ve kalbin ortaklaşa yarattıkları bir değer.

66 Kur'an, adaletin ancak 'göze göz, dişe diş', yani 'kısasa kısas' ile tecelli edebileceğine inanan zamanları geride bırakma arzusundadır. Bu, cezai adalettir. Kur'an, bunun ötesine geçip merhamet gösterip affetmenin de bir adalet şekli olabileceğini bize öğretmek ister.99

Kur'an, adaletin ancak 'göze göz, dişe diş', yani 'kısasa kısas' ile tecelli edebileceğine inanan zamanları geride bırakma arzusundadır. Bu, cezai adalettir. Kur'an, bunun ötesine geçip merhamet gösterip affetmenin de bir adalet şekli olabileceğini bize öğretmek ister. Kur'an, bir ideal olarak insanları, *cezai adaletin* hükmünü sürdüğü yaşamdan *etik adaletin* hüküm sürdüğü ve kimsenin adalete muhtaç olmadığı bir toplumsal yaşama yönlendirmektedir. "Adalet, merhametin vekilidir; onun olmadığı yerde devreye girer." şek-

lindeki Arap atasözü, hayata adalet mi merhamet mi hâkim olması gerekir, sorusunun cevabını içermektedir.

Bu iki duygu/değer, birbirini *tamamlayıcı* olarak veya biri diğ-
gerinin *gerektiricisi* olarak değil, birbirinin *karşıtı* olarak konum-
landırıldığında yanlış çıkarımlara gidilir. Adalet ve merhamet
arasındaki ilişki o kadar yakındır ki, adaletin uygulanma sürecine
merhamet eşlik etmediğinde adaletin değil, tam tersine zulmün
tecelli ettiğini görmek olasıdır. Bunun tersi olarak da adaletsiz bir
merhamet, birey ve toplumun çözülüşünü/tefessühünü doğurabilir.
Bu da zulmün pekâlâ başka bir versiyonu olabilir.

Hukuki bir sürece girmemiş olan davalarda bireylerin, aralarında-
ki kin, nefret ve düşmanlık gibi hisleri yönetmede nasıl davranmaları
gerektiğine ilişkin şu ayet-i kerime ana ekseni belirlemektedir:

“İyilik ve kötülük bir değildir. Sana yapılına daha iyi olanla
karşılık ver. Böyle yaptığında seninle düşman olan kişinin sıcak bir
dosta dönüştüğünü göreceksin. Ama bu ayrıcalık, sadece sıkıntıya
karşı sabredenlere verilmiştir; yalnızca faziletten en büyük payı al-
mış olanlara bahşedilmiştir.”¹

Ayetin; insanları, birbirlerine karşı içlerindeki kin ve nefretin sö-
külüp alındığı bir toplumsal yaşam modeline yönlendirdiği aşikârdır.

Merhamet, bir değer olarak farklı formlarda tezahür ederek var
olur. Bu formlar, tekâmülle nihai hâllerini alırlar. İlkede değişiklik
olmaz, formda ise olur. Merhamet, bir ilkedir; adalet ise bu ilkenin
farklı formlarda tezahür etmesinden ibarettir. Merhamet, varolu-
şun ve yaşamın hamuruna katılan bir ilkedir.² Adalet ise bu ilkenin
insan eliyle tezahür ettirileceği bir form olarak insana bırakılmış-
tır. Bu form, bazen karşılığını verme bazen de bağışlama/affetme
şeklinde kendini gösterir.

Merhametin yönetimine verilen adalet, insanların aralarındaki

1 41/Fussilet, 34-35.

2 6/En'âm, 12: “Göklerde ve yerde olanlar kimindir? De ki: Merhameti kendine ilke olarak yazanıdır.”

ilişkiyi yöneten temel ilke olarak adalete ihtiyaç duymayan bir toplum yaratma amacı taşır. Tevrat'ta öngörülen “göze göz, dişe diş”, sadece geçici bir düzenlemeye işaret eder; tekâmül edeceği bir forma ihtiyaç duyar. Şûrâ suresinin 40. ayeti buna işaret etmektedir:

*“Kötülüğe kötülükle karşılık vermek de kötülüktür. O hâlde, kim affeder ve barışçıl bir yaşamı tercih ederse mükâfatı Allah katındadır, çünkü O, zalimleri sevmez.”*³

Merhametin/affın/bağışlamanın öncelendiği bir ilişkinin ilk meyvesi, nefret ve öfkenin ortadan kaldırılmış olmasıdır. Affedererek çözülecek bir meselede adalet talebi, bir kemal eksikliğidir. Zira adalette tatmin edilecek olan, duygular; af ile hayat verilecek olan ise bir değerdir. Adaletin tatbiki, kızgınlık ve nefreti hiçbir zaman ortadan kaldırmaz; ama af, kaldırır. Ayette işaret edilen “mükâfatı Allah katında olan af”, aslında bağışlamayla birlikte insanı kaplayan sükûnet, içinden boşalttığı intikam, nefret hislerinin yokluğunun yarattığı dinginlik ve Allah'ın insanlara gösterdiği lütfâ ortak olmanın getirdiği hiyerarşik bir yücelme hissidir.

Öte yandan Kur'an'ın, suçluyu cezalandırma konusunda merhametin insanlara engel olmamasını talep ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda adalet ve merhametin sınırlarının belirginleştirilme ihtiyacı kendini hissettirir. Kur'an'ın, insanın iki hissini (nefret ve sevginin) ayartmasına karşı uyarıda bulunduğu görülür: “Sevdiğiniz kişileri adaletten kaçırmayın; nefret ettiğiniz kişilere de adaletin en acımasızını uygulamada diretmeyin.”⁴

Bu sebeple de adaletin gerektirdiği karşılık, merhamet gerekçe gösterilerek atlanamaz. Zira adaletin ihlali, eşyanın/varlığın ilahî düzeninin/diziliminin bozulmasına, adalet arayışı da düzenin yeniden inşasına dönüktür. Bu inşa, hem ihlali yapana hem de ihlal sonucu bozulan düzeni yeniden kurmaya yöneliktir. Adalet, bu inşanın yapılması gerektiğini söyler; merhamet ise bu inşa sürecini

3 وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

4 5/Mâide, 8.

'adalet'in adalet olmasını sağlayan daha temel ilkelerin gölgesinde işletmeye çalışır. Bu adaletin, onarıcı adalet olarak iş görmesini sağlar. Zira adaletin hesap sormadığı yerde merhamet, haklarını kaybeder. Af ve merhametin, Tanrı'nın bozulan düzene/işlenen günaha karşı gösterdiği bir sıfat olarak insan eylemlerinde, düzenin makuliyetini ve mantıksal tutarlılığını bozmadan, akıl ve vicdanın ilkelerini sarsmadan gerçekleşmesi esastır. Kur'an'ın *kıst* olarak adlandırdığı budur.

Adaletin uygulanmasının istendiği yerde de *orantı* ilkesi feda edilmemelidir. Unutmamak gerekir ki adalet caydırır, merhamet onarır. Caydırıcılığın zorunlu görüldüğü durumlarda da orantısız ceza uygulamanın veya güç kullanımının, adaleti kötürümleştiren bir zulme dönüştüğü tartışmasızdır. Bu anlamda insan, duyguların negatif niteliği konusunda uyarılmaktadır.

66Merhamet, varoluşun veyaşamın hamuruna katılan bir ilkedir. Adalet ise bu ilkenin insan eliyle tezahür ettirileceği bir form olarak insana bırakılmıştır. Bu form, bazen karşılığını verme bazen de bağışlama/affetme şeklinde kendini gösterir.**99**

Merhamet, kişinin kendi iradesine karşı giriştiği bir eyleminin sonucunda düştüğü durumda talep ettiği şeydir. Merhamet gösteren, hiyerarşik olarak daha üst bir konumdadır. Aynı hiyerarşi, birer isim olarak adalet ve merhamet arasında da geçerlidir. Merhamet, hiyerarşik olarak adaletten daha üst bir konumu tutmaktadır.

Allah'ın rahmet sıfatının/merhametin, bütün süreçlerini yöneten esas isim/ilke olduğu ve hiyerarşik olarak en tepede bulunduğu kabul edilmiştir. Rahmetten pay aldığı sürece Allah'ın diğer isimlerinin de kemal rengine büründüğüne işaret etmek üzere Dâvûd el-Kayserî (d. 751/1350), *Rahmân* isminin Allah'ın *adl* ismi dâhil bütün isimleri üzerinde nasıl belirleyici bir ağırlığa sahip olduğunu şöyle dile getirmektedir:

"Rahman ismi (merhametin kaynağı olarak) var olan her şey

üzerinde olduğu gibi, Allah'ın bütün diğer isimleri üzerinde de üstün bir konuma sahiptir. Merhametin kaynağı olarak Rahman, hem bu dünyayı hem de gelecek olanı, hem inananları hem de inanmayanları, hem itaatkârları hem asileri var etme, varlıklarını devam ettirme gibi hususlarda eşit derecede kapsar. Bu kaynaktan başkalarına da verme anlamında rahîm ismi Allah'ın emrinin ulaştığına hastır. Bu iki ismin ontolojik hazırlığına uygun olan ise bunların kemali hedeflemiş olmasıdır.”⁵

Sıfatları Allah'ın tecellileri olarak gören Dâvûd el-Kayserî'nin, bu sıfatları kemal terimiyle anması kayda değerdir. Eğer merhamet, bütün sıfatların üzerinde onlara da karakter veren bir yapıya sahipse her sıfat kemalini, içinde barındırdığı merhametle tecelli ettirebilir, demektir. Adalet, bunun istisnası değildir.

5 Dâvûd el-Kayserî, *Şerhü Te'vîlî'l-Besmele, Resâilinde*, ed. Mehmet Bayraktar (Kayseri: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997), s. 199.